

Néhány gondolat két NÉKOSZ-könyvről és a NÉKOSZ-ról

Móttó: „Külön tanulmányt kellene — és érdemes is lenne — írni, mély társadalmi elemzéssel, mert csak így lehetne megérteni és megmagyarázni igazán az 1946—47-ben megalakult 88 kollégium igaz történetét — hogy is mondjam csak — társadalmi valóságból kiindulva, nem önálló „NÉKOSZ-öntudatként”, hanem a magyar változások szerves részeként. Egy ilyen elemzés keretében lehetne helyére rakni a népi kollégiumi mozgalmat, igazságot szolgáltatni a „túlkapásokkal”, kritikákkal szemben is, de saját magunk mindent megszépítő fiatalkori reminiscenciájával szemben is.”

(Részlet a 3064-es számmal jelölt, volt népi kollégistának a NÉKOSZ-kérdőívre adott válaszából.)

A móttóban megfogalmazott igény jogossága vitathatatlan. Teljesítése viszont fölöttébb nehéz. A NÉKOSZ országos mozgalmával foglalkozó — jószerivel egyetlen nagyobb lélegzetű — történeti tanulmány (Szemere Vera: A NÉKOSZ történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1975/4.) szerzője is így vall témájáról: „Nagyon sok még benne a szubjektív kötődéseknek a történeeszt is gátló nehézsége.” Nyilván összefügg ezzel, hogy az egyébként szépen szaporodó NÉKOSZ-irodalom java és túlnyomó része nem történetírói munka produktuma. Művelői — lévén maguk is jórészt népi kollégisták — kerülni akarván az elfogultság vádját, tudatosan fordultak az objektívebb (vagy a köztudatban annak látszó) műfajokhoz. Ilyen volt A valóság pedagógiája címen 1974-ben közreadott dokumentumgyűjtemény, és ilyen az 1977-ben megjelent két könyv is, melyeknek kapcsán az alábbi sorok íródtak. Az egyik szintén dokumentumkötet (Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják... főszerkesztő Kardos László), a másik statisztikai-szociológiai munka (A népi kollégisták útja 1939—1971 — főszerkesztő Illés János). Azonban a választott műfajok sem tették elkerülhetővé vagy nélkülözhetővé a történeti és szociológiai értékelést. Ezt Kardos László, illetve Tanczos Gábor vállalták a kötetekben olvasható bevezető tanulmányokkal.

A két munkát nemcsak a közös alkalom (a NÉKOSZ 30. évfordulója) köti össze, hanem a szerkesztők tudatos törekvése is: közös elhatározással egymást kiegészítő kiadványnak szánták az együttesen mintegy 65 ív terjedelmű könyveket.

Az évforduló alkalmasszerűségén túl mi indokolja a terjedelmes műveket, és egyáltalán a NÉKOSZ története, szerepe iránti változatlan érdeklődést? A népi kollégiumi mozgalom jelentősége már önmagában véve is. De ezen túl a NÉKOSZ sorsa és az a körülmény, amely önmaga valóságos körén messzebb mutató jelentőséget és érdeklődést kölcsönöz a mozgalomnak: a realisabb nemzeti önismeretre való törekvésnek és még inkább forradalmunk önvizsgálatának, de kritikájának is egyik főku-szába került a NÉKOSZ.

Mindez érthetővé teszi, hogy meglehetősen nehéz volna a szóban forgó két kötetről szokványos recenziót írni. Megbocsátható tehát a recenzensnek, hogy élve a lehetőséggel, a lekerékített és kellőképpen arányosított ismertető helyett inkább né-

hány kikívánczó gondolatot, alkalomszülte meditációt írjon a következő lapokra; úgy, hogy közben az „időtényező” — az eltelt hosszú három évtizedet — nem a „megszépítő messzeség” szubjektív, hanem a történelmi távlat objektív körülményeként igyekszik hasznosítani.

Mindamellettt természetesen nem távolodhatunk el a recenzio műfájának követelményeitől annyira, hogy legalább néhány megjegyzés erejéig ne méltassuk a kiadványokat tartalmi és formai szempontból, végső soron a szakszerűség szemszögéből. Mindenekelőtt a dokumentumkötethez kíváncznak ezek a megjegyzések. Dokumentumkötet? A bevezető így kezdődik: „Jelen könyvben a népi kollégiumok kisenciklopédiáját tartja kezében az olvasó...” A bevezető végén viszont ez áll: történelmi olvasókönyv. Mármint kisenciklopédia vagy történelmi olvasókönyv — fölösleges rajta meditálnunk. Annak kell tekintenünk, aminek nyilvánvalóan mindenki előtt látszik: dokumentumok válogatott gyűjteményének. Mindenképpen forráskiadvány. Ezzel kapcsolatosan pedig fennállnak bizonyos formai követelmények és tartalmi kívánalmak. Például az, hogy a hitelesség minél teljesebb biztosítása kedvéért általában törekedni szoktak egy-egy dokumentum teljes szövegének közreadására. Amennyiben mégis elkerülhetetlenné válik néhány részlet elhagyása, a kimaradt részek tartalmára jegyzetben szokás utalni. A kötet szerkesztése nem alkalmazta ezt a módszert. Márpedig meglehetősen gyakran bukkan fel a kihagyásokra utaló szokásos három pont a közölt írások szövegeiben. Ilyenformán a szerkesztőknek számolniuk kell azzal, hogy a legjobb indulatú olvasóban is felötlik olykor-olykor, hogy vajon mit tartalmazhat a kihagyott rész.

Nem elhanyagolható követelmény az ilyenfajta kiadványoknál a benne bűvárkódok dolgának a megkönnyítése. Ez nem sikerült a legtökéletesebben. Ha például a kötet dokumentumainak jegyzékében felkelti az olvasó figyelmét ez a cím: A Végzett Kollégisták Testülete, akkor hiába próbál rálapozni a megfelelő oldalra, mert a cím után nincs oldalszám. Keresethné persze a cím előtt levő szám alapján a 6. sz. dokumentumot, de ilyenből négy is van a kötetben. A tájékozódás így elég bonyolult, különösen ha számításba vesszük, hogy vannak jól bevált, egyszerű eligazítási módszerek: ha a dokumentum címe után kitesszük az oldalszámot, vagy pedig az elsőtől az utolsóig egyvégtében sorszámozzuk a dokumentumokat. Valamelyiknek alkalmazására már azért is sort kellett volna keríteni, mert a kötetben nincs részletes tárgymutató.

A formai követelményeken túlmutat, és már a tartalom terére visz a válogatás munkájának kérdése. Erről is ide kívánczik egy-két észrevétel. Vagy a gyűjtés, vagy a válogatás során ugyanis — bizonyára jórészt magyarázható okokból — némi egyoldalúság érvényesült. A kívánatosnál kevesebb olyan dokumentum került a kötetbe, amely a kollégiumokon kívülálló s politikailag más törekvéseket képviselő szervezetektől, szervektől, személyektől származik, de a NÉKOSZ-t közvetlenül érinti. (A Györffy Kollégium felszabadulás előtti történetét tartalmazó részekre ez nem vonatkozik.) Szegényebb ezzel a közreadott anyag, kevésbé elevenedik meg az a háttér, jobban mondva közeg, amelyben a kollégiumok működtek. Márpedig ennek a kapcsolatnak, a társadalmi környezettel való kölcsönhatásnak figyelembe vétele, amely a NÉKOSZ tevékenységének minden szférájában nagyon fontos volt, közelebb vitt volna a NÉKOSZ történelmi szerepének és jelentőségének teljesebb bemutatásához és pontosabb megértéséhez is.

Az anyag zömét kitevő, a kollégiumi mozgalom belső életével foglalkozó dokumentumoknál két aránytalanságot kell megemlíteni. Először azt, hogy fölöttébb sok közöttük a hivatalos jellegű dokumentum — beszéd, jelentés, beszámoló, visszaemlékezés —, és meglehetősen kevés a kollégiumok életét, a mozgalom mindennapjait tényekben, apró eseményekben, problémákban közvetlenül rögzítő és tükröző forrás (igaz, ebből a típusból akad néhány egészen szenzációs is, például a naposkönyvrészletek). Ez nyilván az anyaggyűjtés gyakorlati nehézségeivel függött össze első sorban. A másodszor megemlíthető probléma már talán kevésbé írható az objektív nehézségek számlájára. Az tudniillik, hogy aránytalanul sok a NÉKOSZ-időszakra vonatkozó az országos vezetés tevékenységét közvetítő „központi” anyag a kötet-

ben. Ilyenformán a Győrffyn kívül a többi kollégium csak ritkán bukkan fel, a helyi színek éppen hogy felvillannak. Hatványozottan vonatkozik ez a vidéki kollégiumokra, a róluk szóló anyag különösen szegényes.

A dokumentumok közötti eligazodás említett bonyolultságától eltekintve egyértelműen jók és hasznosak a kötethez csatolt mellékletek. Vonatkozik ez a szintén dokumentumértékű gazdag illusztrációra, a kronológiára, a címjegyzékre és a kötetben szereplő személyek rövid életrajzára egyaránt (nem lett volna azonban tanulságok nélküli a nékoszista kortól a mai „státus”-ig bekövetkezett életrajzi momentumokra is utalni, legalább a volt kollégisták esetében).

Ami a másik, A népi kollégisták útja című kötetet illeti, mindenképpen dicsérendő, némely vonatkozásban úttörő jellegű vállalkozás eredménye. Bár fontosabbnak vélt részletei a dokumentumkötetbe is átkerültek, mégis számos ismerettel, adattal egészíti ki azt, főképp a népi kollégisták későbbi pályafutására, társadalmi szerepére vonatkozóan. Az úttörő jelleg elsősorban annak a szociológiai felmérő munkának az elvégzésében nyilvánult meg, amelynek eredményét joggal „kollektív visszaemlékezés”-ként emlegeti a kötet bevezető tanulmánya. A módszer a közelmúlt általánosabb történeti kutatása számára is hasznosítható.

Igaza van a bevezető tanulmánynak abban is, hogy a dokumentumkötet kontrollja a kollektív visszaemlékezésben rögzítetteknek, ez pedig a dokumentumkötetben foglaltaknak. Ebben a kölcsönös kontrollban persze mindenképpen a dokumentumoké az elsőbbség, noha a történettudomány számára mind a kettő megfelelő kritikával kezelendő forrás. (És ha már kontrollt emlegetünk, még egy megjegyzés: a népi kollégisták későbbi útjának, szerepének megítélésénél nem lehetett volna olyan kontrollt alkalmazni, amely hasonló származású, hasonló korú, de nem népi kollégista értelmiségi csoport azonos szempontú vizsgálatából adódhatna? A meritési lehetőség adott, s ez az összehasonlítás szintén nem lenne érdektelen.)

Hiányérzeteink jelzése és a bíráló megjegyzések azonban nem mondanak ellent annak az összegző elismerő megállapításnak, hogy a két kötet együttesen minden eddiginél jobb alapot és lehetőséget biztosít az átlagos érdeklődő számára is a NÉKOSZ-történet, de az egész NÉKOSZ-problematika megismeréséhez. Hozzásegít e két könyv — gyakran perdöntő bizonyítékokkal — régi, megrögződött vagy éppen utólag kialakult, illetve kialakulóban levő téves képzetek, legendák és illúziók eloszlatásához. Teljességre való törekvés nélkül, a rövidség kedvéért az egyszerűsítés veszélyét is vállalva, említsünk meg néhány ilyen tény.

— Nem igaz, hogy a népi kollégiumok csak kifejezetten paraszti származású fiatalokat tömörítettek falaik között. Az apák 1945 előtti foglalkozását tekintve a kollégisták 31 százaléka nem mezőgazdasági fizikai munkás származású volt. A 17 százalék agrárproletár származásával együtt ez az arány 48 százalék. (A birtokos paraszt 27 százalék.)

— A kollégisták döntő többsége már a kollégiumok megalakulása előtt középiskolás — sőt egyetemista —, nagyobb részük tehát már a felszabadulás előtt „beiskolázott” volt. A kollégiumok ezért alapvetően nem az elindulás, hanem a sokkal kedvezőbb folytatás lehetőségét teremtették meg.

— Vitathatatlan a Győrffy-kollégisták kezdeményező és szervező szerepe a népi kollégiumok létrejöttében, hasonlóképpen az a társadalmi összefogás is, amely azonban nem egyéni támogatást jelent elsősorban, hanem pártok és egyéb szervezetek — gyakran felülről jövő felszólítás után — megnyilvánuló segítségét. A közismertnél hathatósabb az állami támogatás is, nem a „kultusz-kormányzat” részéről természetesen, hanem a belügyminisztérium révén (Rajk László rendelethez a főispánokhoz, a feloszlott szervezetek vagyonából történő hivatalos támogatás stb.).

— A kollégiumi felvételt a legtöbb helyen és mind fokozottabban igen határozott szelekció előzte meg, amely nemcsak a szociális szempontokra terjedt ki. (Válogatási lehetőség volt, hiszen 1947 őszen például 19 000 népi származású diák jelentkezett a kollégiumokba, s ennek csak 30 százalékát tudták felvenni.) Ha ehhez még hozzávesszük a statisztikai kötet bevezetőjének két megállapítását, egyrészt azt, hogy a bekerülő diákok 50 százaléka már a felvétel előtt végzett valamilyen moz-

galmi munkát, másfelől azt, hogy igen sok, a népi demokrácia mellett harcosan kiálló szülő küldte gyerekeit a népi kollégiumokba, nem lényegtelen összetevőjét és magyarázatát látjuk a népi kollégiumok gyors politikai és nevelési sikereinek.

— Úgy tűnik, hogy teljesen elméletieskedő volt és maradt a „neveletlenek nevelnek neveletleneket” kérdése körül kibontakozott pedagógiai vita. A tétel bizonyos megszorításokkal legfeljebb csak a Györfly Kollégium kezdeti időszakára vonatkozhat. A NÉKOSZ-ban érvényesült egyrészt a közösség nevelőereje, másrészt a határozott pedagógiai vezetés a kollégiumokban fölneveledett felnőttek és a mozgalomhoz csatlakozó pedagógusok révén (az más kérdés, hogy az említett felnőttek fiatalok voltak; a felnőtté válás éppen ezekben a nehéz és forradalmi időkben hallatlanul felgyorsult).

— A kötetek eloszlatják azoknak a mai fiataloknak az illúzióit is, akik netán valami kellemesen szabados, vagy éppen anarchista gyülekezeteknek képzelik a népi kollégiumokat. E kollégiumoknak túlnyomó többségében szigorú fegyelem volt, amely messze felülmúlta bármely mai ifjúsági közösség fegyelmét. Az autonómia és az önkormányzat kérdését sem árt összetettebben szemlélni. A NÉKOSZ, mint országos szervezet autonóm volt — erre éberrel vigyázott —, az egyes kollégiumokban pedig hatékony önkormányzati formák alakultak ki. A szervezet egészen belül azonban határozott központi irányítás érvényesült. Néha részletekbe menően intézkedtek az előírások. Például az 1946/47-es tanév oktatási programja a budapesti főiskolás kollégiumok számára előírta, hogy minden csütörtökön kollégiumi estet kell tartani, mégpedig az első csütörtökön interpellációs alkalmat kell teremteni, „a második kollégiumi esten a kollégium fiatalsága látogatókat fogad, és a harmadik kollégiumi esten látogatást tesz” a társintézményekkel való kapcsolat során. A dokumentumok alapján a központból származó előírások, tervek szaporodására, egyáltalán a központi irányítás erősödő tendenciájára lehet következtetni az 1948-as párthatározatot megelőző időkben is. Mindamellet kétségtelen, hogy hasonló típusú intézményekben aligha volt még egymáshoz olyan közel a tudatosan és önként vállalt, a közösség által diktált és a vezetéstől elvárt fegyelem, mint a népi kollégiumokban.

— Volt-e avantgardizmus és NÉKOSZ-öntudat a mozgalomban? Persze hogy volt. Ezt azonban nem indulattal felhánytorgatni, elfogultsággal mentegetni, tehát így vagy úgy misztifikálni kell ma már, hanem megmagyarázni és megérteni. Ehhez is kiváló segítséget nyújtanak a kötetek adatai és dokumentumai. A Györfly István Kollégium tagsága tiszteletre méltó küldetéstudattal vágott neki az új világnak. Ezt csak felfokozta a kibontakozó népi demokratikus forradalom vállalása és fiatalos átélése, a bőven kapott dicséret, főképpen pedig a tényleges siker. Gondoljuk csak meg, hogy alig egy évvel az „öreg” Györfly-kollégisták nagy tette, a földreform végrehajtásába való bekapcsolódás után a fiatal, zömükben elsőéves györflysták 1946-os nyári tevékenységéről a következőket mondhatja a NÉKOSZ nevelési osztályvezetője, egyben a Györfly Kollégium igazgatója: „...100 különböző lapban megirtak vagy megírtak 232 cikket, riportot vagy tanulmányt a népi kollégiumok ügyében, tartottak 233 népgyűlést, értekezletet, pártközi megbeszélést, törvényhatósági gyűlést stb. Tárgyalást folytattak minden megyének úgyszólván minden valamirevaló vezetőjével és pártfunkcionáriusával, és csak úgy mellékesen — ahol szükséges volt — megalakítottak négy elemi iskolát, 23 partikulát, 9 dolgozó iskoláját, 3 általános iskolát, közreműködtek 2 középiskola megalapításában, megindítottak egy vidéki lapot, s ahol szükséges volt, rendbehozták a földreform visszaéléseit, népbíróságok ítélkeztek, korrupt funkcionáriusokat mozdítottak el.” (Dok. köt. 207. l.) Tette mindezt 70, húsz év körüli fiatal. Olyan sok kellett ezek után, hogy a kollégium tagjaihoz intézett, 1946. december 31-i körlevelében az igazgató leírja: „A haladó magyar értelmiségi ifjúság, de az egész magyar ifjúság harcos, öntudatos élcsapata vagyunk?” (Uo. 222. l.) A kialakult felfogást azután a Györfly-kollégisták átszármasztatták az édes gyermeküknek tekintett NÉKOSZ-ra is. Ilyenformán a népi kollégiumok szervezeti és rendtartási szabályzatába is bekerült: „A népi kollégista minden mozdulatában, szavában, gesztusában meg kell nyilatkoznia, hogy egy olyan szervezet tagja, amely az ország legképzettebb, legműveltebb, leghaladóbb, legfegyelmesebb értelmiségi fiatalóságát

foglalja magában.” (Uo. 270. l.) Emögött ott volt természetesen annak a történelmi realitásból származó, valóban halaszthatatlan feladatnak vállalása és teljesítésének elősegítése, hogy az új rend számára népi értelmiség nevelődjék minél gyorsabban és céltudatosabban. De az a gyakran hangoztatott vélekedés is, hogy a magyar baloldal szűkölködik megfelelő vezetőkben. E részben meglévő, kisebb részben vélt hiányosság pótlására is önmagát tartotta hivatottnak a NÉKOSZ.

— A szervezeti szabályzat idézett passzusára visszatérve, a lényeghez tartozik, hogy az elérendő célt jelentős részben meglévő tényként szögezi le. A leghaladóbb és legfegyelmeltebb jelzők nagyjából helytállóknak fogadhatók el, ha a szervezetet nézzük. A képzettséggel és a műveltséggel nyilván más a helyzet. Kézenfekvő a hivatkozás e vonatkozásban az Eötvös Kollégium színvonalára. De arra is, hogy az országos méretben nagy többséggel a polgárságból és az intelligenciából származó tanuló ifjúság java része akkor még felülmúlta e téren a népi kollégistákat. Hiszen — megint csak a történelmi realitásból adódóan — éppen az ilyenfajta hátrányok behozása is feladatuk volt a népi kollégiumoknak. A dokumentumok és a tanulmányok egyértelműen és helyesen ki is emelik ezt a feladatot, és a NÉKOSZ valóban nagyon sokat tett ennek megvalósításáért. Egy sajátosságra azonban — az árnyaltabb megítélés kedvéért — itt sem árt figyelemmel lenni. A NÉKOSZ erre irányuló tevékenységében ugyanis nem a szélességi-lexikális értelemben vett műveltségi hátrány ledolgozása volt a döntő, hanem főképpen az addig elfogadott értékek revíziója történt meg. A NÉKOSZ-oktatásban nem a több, hanem az új és másfajta tudni-valón és szemléleten volt a hangsúly. Ez minőségileg több, mennyiségileg kevesebb, mint amit a szokványos megállapítás — a műveltségi hátrányok behozása — tartalmaz.

— A NÉKOSZ-öntudat kialakulásának és az avantgard vonások létrejöttének kérdéséhez még egy további fontos mozzanatot is számon kell tartani. Ez pedig egyfajta sajátos ellenzékiiség, amely a népi kollégiumok létének velejárója volt, különösen a megalkulás körüli időkben. Ellenzékiiség, mivel igen széles közvélemény nézeteivel és magatartásával találták magukat szemben, különösen ami az egyes kollégiumok, kollégisták közvetlen környezetét illeti. Egyetemeken, középiskolákban — főképpen vidéken — a tanári kar és a diákok többsége részéről az ellenszenv, a lenézés, a félelem, a viszolygás, a féltékenység széles skálán mozgó és nehezen oldódó érzelmei vették körül őket, mint kisebbséget. Sajátságos ellenzékiiség ugyanakkor, mert országos és helyi vezetők, hatalmi tényezők szóval és tettel bátorították, támogatták őket. Nem mindennapi helyzet volt ez, mint ahogy társadalmi talaja, a népi demokratikus forradalom adott szakaszának hatalmi és politikai viszonyai sem voltak mindennapiak. Mindenesetre ez is sajátos tartást váltott ki a kollégisták körében: erősítette az összetartozás érzését.

*

Ha valaki azt mondaná, hogy az eddigiekben rajzolt vázlat, amelynek vonásait persze még lehetne a részletezés kedvéért szaporítani, túlságosan is statikus képet ad a NÉKOSZ-ról, alighanem igaza lenne. Csak utalások történtek a változásokra, a történelmi folyamatra. Ez a folyamat az antifasiszta függetlenségi harc szükségességétől a népi demokratikus forradalom két szakaszán át annak teljes győzelméig hallatlanul nagy ívet fogott át rendkívül rövid idő alatt. A népi kollégiumi mozgalom, attól kezdve, hogy a háború végén a Györffy István Kollégium a jövőre való elvont készülődésen túlmenően felismerte az antifasiszta küzdelembe való tevékeny bekapcsolódás szükségességét, igyekezett és nem is eredménytelenül lépést tartani a felgyorsult forradalmi folyamattal. Fejlődése tehát nyilvánvaló. De éppen a történelmi út végigjárásából következik, hogy 1948-ban akarva-akaratlanul fordulóponthoz érkezik. Ennek teljes felismerését és a belőle adódó konzekvenciák levonását a kötetek szerkesztői előtt is, mint ahogy mások előtt is, mintha még most is elhomályosítaná a NÉKOSZ közismert sorsa, elítélése; megszüntetése. Az árnyaltabb megközelítés kedvéért ezzel a kérdéssel is szembe kell nézni.

A fordulópont, ezzel a probléma lényege a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra győzelméhez kapcsolódik. Történetírásunk a változás objektív voltára, ugyanakkor a szubjektív szférában — a vezetésben is — lejártszódo igen bonyolult és fölöttébb ellentmondásos mozzanataira nagyjából fényt derített már. Többek között arra is, hogy a proletárdiktatúrát nem egyszerűen „létrehozták” a kommunista pártok — mint Kardos László a dokumentumkötet 321. oldalán kétértelmű s így félreérthető megfogalmazásban írja —, hanem az az osztályharc eredményeként győzött. Ezen nem változtat az sem, hogy a pártvezetés Magyarországon is a lenini felfogástól eltérő, torzult és tovább torzított „modellhez” akarta — átmenetileg sikerrel — időmítni a proletárhatalmat.

Mindebből következik egy és más a NÉKOSZ-ra vonatkozóan. Az egyik néhány dolognak, ha nem is merev leszögezése, de legalább józan megfontolása vagy az elfogulatlan meditatálás szükségességének elismerése. Például annak végiggondolása, hogy a NÉKOSZ létét meghatározó sajátosságok — amelyeknek legfontosabbjait megítélésünk szerint az előző oldalakon felsoroltuk — nem veszítették-e el jelentős részben objektív, vagy ha úgy tetszik, társadalmi-politikai-szervezeti alapjukat a proletárdiktatúra győzelmével? Hiszen a proletárdiktatúra azokat a célkitűzéseket emeli általában ösztársadalmi, konkrétan állami feladattá a kulturális forradalom részeként, melyekért a NÉKOSZ addig is dolgozott, de végeredményben mégis csak szűk, társadalmi szervezetként. Kötelessége és létkérdésbe vágó feladata-e a proletárdiktatúrának a saját, népi származású értelmiség kinevelése? (Csak elvi kérdésként említjük ezt, eltekintve most attól, hogy a gyakorlatban is akkora erőfeszítések történtek ennek érdekében, amelyekre a NÉKOSZ a maga eszközeivel nem lehetett képes.) Természetesen egyik alapfeladata ez. Ennek érdekében pedig át kell formálnia és új tartalommal kell megtöltenie az egész oktatási rendszert. Egybeesik ez a NÉKOSZ törekvéseivel? A NÉKOSZ története bizonyítja, hogy igen. Mi indokolja akkor a NÉKOSZ további különállását? Továbbra is szelektálva vesz fel sorai közé a fizikai dolgozók gyerekei közül? Milyen alapon szelektál? Elitképzés, vezetőképzés a feladata a proletárállam vagy akár a közművelődés számára? Az ő feladata lenne ez? Az összes meglevő és újonnan létesítendő kollégium, melyekbe minden rászorult bekerül, az ő irányítása alá kerülne? Indokolt ez esetben a kormányzattól, de akárcsak az Oktatásügyi Minisztériumtól való függetlenség, az autonómia? Mint ifjúsági mozgalomnak nem kell mégis integrálnia a párt egységes ifjúsági szervezetébe? Lehet, hogy nem, de biztos, hogy így van ez? Végül: nem mégis csak forradalmunk meghatározott szakaszának terméke és függvénye lenne a NÉKOSZ?

A kérdéseken, melyeknek számát még szaporítani lehetne, érdemes elgondolkozni. Őszinte mérlegelésük alapján legalább addig a válaszig el lehet jutni, hogy a NÉKOSZ külön szerepének megtalálása — főleg perspektivikusan — fölöttébb nehéz lett volna még a legideálisabb proletárdiktatúrában is. Amennyiben mégis sikerül, ez bizonyára nem az a NÉKOSZ lett volna, amely sokunk emlékezetében él. Mindezen nem változtatnak azok az események és a végtelenül rossz politikai módszerek, amelyek a NÉKOSZ megszüntetéséhez vezettek, és amelyek kétségtelenül megnehezítik az előbbi kérdések feltevését és tárgyilagos megválaszolását — főképpen azok számára, akik szenvedő részesei voltak az eljárásnak —, noha sok szempontból ezek az események és módszerek emelik át a népi kollégiumi mozgalmat az egyszerű és egyszerű történelmi jelenségek köréből a máig ható NÉKOSZ-problematika szférájába.

A megszüntetés összefüggéseinek alaposabb felderítéséhez is kell tennünk egy-két megjegyzést. A történelem által teljes joggal elítélt módszerek alkalmazása mellett hozzájárult a problémák elburjánzásához fontos elméleti kérdések tisztázatlansága is (ami természetesen megkönnyítette a helytelen módszerek igénybevételét). A népfrontpolitika, még tágabb értelemben a marxizmus—leninizmus magyar viszonyokra való alkalmazásának és továbbfejlesztésének munkája, amely olyan szép eredményeket hozott 1936 után, nem folytatódott ugyanolyan elánal a népi demokratikus forradalom időszakában. Így ennek a forradalomnak nagyon lényeges kérdései nem tisztázódtak. Az új hatalmi helyzet kialakulásával pedig megtorpant e tevékenység, és a proletárdiktatúra említett torzult, sematikus „változatának” türelmet-

len alkalmazásával helyettesítődött. (Ennek lényeges momentumait, körülményeit jól közelíti meg Kardos László a dokumentumkötet 3. fejezetéhez írt bevezetőjében.) Elmaradt ilyenformán a kispolgári-paraszti harmadikutas elképzelések elvi tisztázása, a nézetek türelmes, meggyőző-megnyerő szándékú vitája, amelyet a szocialista forradalom békés győzelme egyidejűleg is lehetővé tett volna. Maradt e vonatkozásban az egyáltalán nem világos és meggyőző „ellenség” és „útitárs” kategóriák sematikus alkalmazása az elvi alapon nyugvó szövetségi politika helyett.

Ez, ha áttételesen is, kétségtelenül érintette a NÉKOSZ-t. Az elvont „népi” jelző — amelyet sokan saját elképzelésük szerint értelmeztek — eddig, a fordulat évéig segítette a (népi demokratikus) forradalom táborához való tartozás kifejezését. A proletárdiktatúra győzelme idején azonban alaposan át kellett volna gondolni és meg kellett volna magyarázni objektíve is változott osztálytartalmát, főképpen a helyesen értelmezett munkás-paraszt szövetség szempontjából. Nem történt meg ez sem. Mindez máig belejátszik a NÉKOSZ megítélésének nem egyértelmű utóéletébe közvetlenül is, de az urbánus-népies viták áttételével is.

Nemcsak Kardos utal rá, hanem a dokumentumok is tanúsítják, hogy a fordulattal párhuzamosan mind a pártvezetésnél, mind a NÉKOSZ vezetésénél jelentkezett a NÉKOSZ további útját átgondolni, mérlegelni szándékozó igény. Ebben — igazán van Kardosnak — a NÉKOSZ vezetőinek is lettek volna teendői. Mindenekelőtt azonban a pártvezetésnek kellett volna tudatosan és bölcsen elvégeznie a feladatot. Nagyvonalúan felülemelkedve azokon az ellentéteken is, amelyek egyrészt a NÉKOSZ vezetőségén belül, másrészt a NÉKOSZ vezetői és a párt Ifjúsági Bizottsága között kiéleződtek. Ehelyett azonban a többször emlegetett okok következtében a sommásan elítélő 1948. szeptemberi határozat született meg. Ezzel kapcsolatban igen hangzatos és frappáns, de mégis kissé egyoldalú annak hangoztatása, hogy benne a NÉKOSZ erényei minősültek hibáknak. Ennél bonyolultabb a kérdés. Az objektív változások valóban lényeges módosulást igényeltek a NÉKOSZ szerepében és munkájában is. A határozat és annak kommentátorai azonban azt kérték számon a NÉKOSZ-tól a múltra vonatkozóan, aminek csak a jövőben lehetett és kellett volna bekövetkeznie. Ez a történelmietlen visszavetítés nagyon lényeges vonása a túlzásokba tévedt módszernek. Mellette eltörpül az a kétségtelen jellegzetesség is, hogy a vezetésben tapasztalt vagy vélt problémákat az összes népi kollégiumra kivetítették és általánosították.

A megengedhetetlen módszereken, a politikai hibákon túlmutató fordulat — az előzményektől persze nem függetlenül — akkor következett be a NÉKOSZ történetében, amikor a Rajk László elleni koncepciók perbe bevonták, annak részévé tették a jobb sorsra érdemes népi kollégiumi mozgalmat.

< *

Epilógus, avagy válasz a 3064-es népi kollégistának:

*az előbbi oldalakon olvashatók írása közben nem hagyott békén egy minduntalan felmerülő kép. Végül már el sem hessegettem. Évekkal ezelőtt, szép, kora-
ősi estében a balatonszentgyörgyi Csillagvár parkjában tábortűz köré gyűrűt vonva, nekividámodva danolászik egy csoport. Tulajdonképpen egy egyetem „vezérkara”, de ez most nemigen látszik. Közülük szép számmal a 40—50 év körüliek, a „derékhad”. Nóták, népdalok, indulók során előkerül természetesen az egyik legszebb is: „Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják...” Fújjuk szépen, egy ütemre, de a fiatalok — ha odafigyelnének — gyanús jeleket vehetnének észre az idősebbeken. Keményedő vonások, folszegett fejek, itt-ott könnytől csillogó szemek láthatók. A próbált boglári rízleng tenné ezt csupán? Én tudom, hogy nemcsak az. Inkább az egyszer volt — nem akármilyen — ifjúság felkavaró emléke, azután valami dacos keserűség és az azon átsütő „csak azért is” elszántság és hit okozza a tüneteket. Lehet, hogy mégsem a mi generációnk írja meg a NÉKOSZ igaz történetét?*

SERFÓZÓ LAJOS